

Dr. Gabor VÖRÖS

Budapeşte Üniversitesi Türkoloji Bölümü / Macaristan
Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 3 Sayfa: 666-670

Halaç Türkçesi ilk olarak Gerhard Doerfer ve öğrencileri tarafından 1960'larda keşfedilmiştir. Tabii ki daha önceleri de bazı araştırmalar yapılmıştı, ancak bunlar sadece İran perspektifini yansıtıyordu.¹ Halaç araştırmalarına en esaslı katkı Gerhard Doerfer ve Semih Tezcan'ın 1980 yılında Budapeşte'de yayınladıkları sözlüktür (Wörterbuch des ChaladschDialekt von Charrab, bundan sonra: DT).

Halaç araştırmalarının ve ortaya koyduğu sonuçların önemi tartışılmaz. Halaçça külliyyatın gözardı edilmesi Eski Türkçe'nin çözümlenmesi konusunda büyük eksikliklere neden olur.² Ancak, bu çalışmamızda eski dil özelliklerini tartışmayı değil, Halaçça'daki Oğuz unsurlarını çözümlmeyi ve aşağıda değinilecek kelimeler için bir Oğuz etkisi öneren veya sağlayan ölçütleri sunmayı amaçladık. Bu çalışmada, bütün Oğuzca unsurları alıntılama yerine, eğilimleri sunmaya ve ölçütler koymaya çalıştık.

Halaçça konuşan nüfus Orta İran'a muhtemelen Moğol saldırılarından kurtulmak gayesiyle göç etti. Burası onların dillerinde izler bırakan güneydeki Oğuz boylarıyla temasa geçtikleri yerdir. Gerçekte çok büyük olan Oğuz etkisi, toplanmış malzeme yokluğundan dolayı, 1970'lerde bile Halaçça'yı özel bir Oğuz veya Azeri lehçesi olarak gören kimi araştırmacıları yanıltmıştır.³ Halaçça'nın bir Oğuz dili olmadığını ve dilin yaklaşık yüzde 5'ini oluşturan Oğuzca ödünçlemelerin ise temel kelime hazinesinde o kadar önemli olmadığını kanıtlayan kimse Doerfer'dir.⁴

Çalışmamıza esas aldığımız, muhtemelen en eski lehçe olan Harrab'a dayalı Halaç sözlüğüne (DT) bakarsak, Halaçça'da iki Oğuz tabakası tespit edebiliriz. Birisi eski Oğuz tabakası, diğeri ise Azerice'ye uyan daha geç döneme ait bir tabakadır.⁵ İki tabaka arasındaki temel fark, ortak Oğuz özellikleri ile birlikte, eski Oğuzca'dan ödünçlemelerdeki olarak uzun hecelerin korunması, buna karşılık daha sonraki Oğuz (Azeri) ödünçlerinde uzun hecelerin düşmesidir. Eski Oğuz unsurları sorunlu değildir, çünkü uzun hecelere ek olarak, ödünçlemeler onları beklenen Halaçça biçimlerden ayıran ve de uzun heceleri koruyan Oğuzca özellikleri de taşıyor. Fakat eğer bir Halaç kelimesinde başka bir Oğuzca özellik değil de, yalnız uzun ses yokluğu görülüyorsa,⁶ özellikle de kelime diğer beklenen Oğuz özelliklerini göstermediğinde, bir Azeri unsuru olması da gerekmez. Örneğin Halaçça {i}{şişmek, şişirmek' Eski Türkçe'nin tersine bir kısa ünlüye sahiptir⁷ {i}{ (ED 857), fakat bu, kelimenin ikinci Oğuz tabakasından olduğu anlamına gelmez, çünkü bir ünlü değişimi de beklemeliyiz: Az. {i}{, Tkm. 2N{ve TTürk. şiş. Doerfer, Halaçça qarî{fiilini (bulaşmak, kirlenmek) Azerice'den bir ödünçleme olarak görür (DT 175). Bu kelime, tıpkı Azeri karşılığı garî{gibi, Türkmence g#rî{da (korumak, eski Türkçe fiil q#r'dan⁸ 'karmak' işteşlik ekiyle türetilmiş, ED 6423, 664) korunan uzun ünlüyü taşımaz; Halaçça'daki bir Azeri ödünçleme görülemez, çünkü öbür türlü başka bir başlangıç sesi beklenirdi (q> g).⁹ Kökleri Eski Türkçe uzun ünlüyü korumuş ekli kelimeleri, Doerfer'in bazen

HALAÇ DİLİNDE OĞUZCA UNSURLAR

yaptığı gibi (DT 141) sırf uzun ünlü yokluğundan dolayı Azerice kabul etmek de doğru değildir. Örneğin Halaçça 'işlemek' ve 'işçi' özgün uzun ünlüye sahip değildir, ama N{ 'iş, emek' (< Eski Türkçe N{, ED 254) sahiptir.10 Ayırt edici özellik olarak uzun ünlülerin yerine kısa ünlülerin kullanılması dışında Oğuz ve Azeri özelliği geldiğinde kelimenin kaynağını tespit etmekte oldukça zorlanıyoruz. Bu durumlarda kelimenin Azeri Türkçesinden bir ödünçleme mi yoksa Halaçça içerisinde gelişen bir ses değişimi mi olduğuna karar vermek mümkün olamamaktadır.11

İkinci tabakanın Azerice ile teşhisini coğrafi etken de destekler, diğer Oğuz dillerinde bulunmayan, sadece Azerice'de beliren q>x(Halaç arxa 'arka', yaxa 'yaka'),q >g (Halaç dustaq 'tutsak', ga2aq 'kaçak') ve t> ddeğişimleri gibi.

Değişik ölçütleri tartışırken, bu iki tabakayı ayıracağım, çünkü yukarıdaki özelliklerin gerektiğinde kaynağını ayırt etmek kolaydır. Şimdi Halaçça'daki Oğuz unsurları hakkında konuşmamızı sağlayan ölçütleri görelim.

1. Böyle ilk özellik, temel bir Oğuz özelliği olan, başlangıç konumunda Eski Türkçe t'nin yerini alan d'dir.12 Bu yer değiştirme Halaçça'da nadiren olur: Halaç tÜrt 'dört', Az. dörd,13 Tkm. dîrt ve TTürk dört (< Eski Türkçe tîrt,14 ED 532); Halaç til15 'dil', Tkm. Ve TTürk dil (< Eski Türkçe til, ED 48990). Bu ölçüt ile ilgili olarak aşağıdaki Halaçça örnekleri alabiliriz:16

d#m 'dam, çatı': Baştaki dve uzun ünlü erken Oğuz dönemini akla getirir. (< Oğuz *d#m). Az. dam tabii ki ünlü uzunluğunu korumamıştır, Örn. TTürk. dam, Tkm. t#m 'ev'. Duvar anlamına gelen özgün Eski Türkçe biçim t#m'dır (ED 502).

d#nu/d#ni{'konuşmak': Erken tabakaya da ait olabilir, TTürk. ve Az. danî{'konuşmak, tartışmak' (< Eski Türkçe t#nu önermek, tartışmak', ED 516). İlk hecedeki uzun ünlü, bu kelime Sakaca veya Türkmençe'de teşhis edilemediği için sadece Halaçça'da korunmuştur.17 Halaçça'daki kelime bir Oğuz ödünçlemesi olmasına rağmen, bu bilgi kısıntısından başlayarak Eski Türkçe biçimin ilk hecesindeki bir uzun ünlüyü yeniden koyabiliriz, çünkü hem Oğuz, hem de Halaç kelimelerinin az bulunan ünlü uzunluğunu taşımak zorundadır. Geçiş biçimi *d#ni{/d#nu{olmalıdır.18 Bu Halaçça kelimenin türemiş biçiminden de mutlaka bahsetmeliyiz:

d#ni{aq 'konuşma, sözcük', Az. Danîğ ile birlikte. Son hecedeki farklı ünlüler, Doerfer'in inandığı gibi (DT 104), üçüncü hecedeki özel bir eski Oğuz ası olmak zorunda değildir, daha çok iki ayrı ek olabilirler. Çağdaş Azeri kelimesindeki alıntıda bir (O) K fiilden isim eki farzetmek zorundayız,19 bu yüzden *danî{oq > *danî{uq, ve sonra başlangıç olmayan hecelerdeki dudaksız olmayan ünlülerden sonraki dudaksızların tipik Oğuz dudaksızlaşması ile *danî{iq ve nihayet danîğ. Halaç kelimesinde, büyük ihtimalle GAK isimden fiil eki vardır ve bu yüzden Halaçça d#ni{aq bir diğer Oğuz özelliğini, Oğuz dillerindeki mişli ortaçlarda veya e halli yönelmelerde gözlemlenebilen, ekin başındaki g'nin sızıcılaşarak kaybolmasıdır. Ödünçleme belki de sondaki q hala kullanılmakta olduğu zaman gerçekleşmişti.

HALAÇ DİLİNDE OĞUZCA UNSURLAR

dNb 'arka taraf (örn. bir evin)': Halaç kelimesi, tıpkı Tkm. düyp 'dip' gibi, Eski Türkçe tÜb (ED 4345) biçimindeki ünlü uzunluğunu korumuştur, ama başlangıç sesinden dolayı bunu eski Oğuzca'dan bir ödünçleme görmek zorundayız (< Oğuz *dÜb), örn. Az. dib 'dip, temel' ve TTürk. dip.

dirt 'dürtmek': Oğuz dillerinden paralel örnekler, TTürk. dürt, Tkm. dürt, Az. dürt, (< türtaslında 'sürme, yağlama', ED 535). Baştaki d ve anlam değişikliğinden ötürü Doerfer de bunu bir Oğuz veya Azeri unsuru kabul eder.²⁰

durn# 'turna': Eski Türkçe turña'nın Oğuzca biçimini taşır²¹ (ED 551), örn. Az. ve Tkm. durna, TTürk. turna. Sondaki uzun hece Fars etkisini gösterebilir, çünkü Türkçe'den, muhtemelen Azerice'den alıntı olan bu kelime Farsça'da durn#'dır²² ve Farsça, Azeri vurgusunu bir uzun hece olarak yorumlar.

Buraya aynı zamanda dırman/dimran²³ 'kalkmak, doğrulmak' kelimesi ve (baştaki ses ve Tkm. dāli biçiminde bulunan uzun ünlünün gösterdiği üzere) muhtemelen Azerice'den bir ödünçleme olan dāli 'deli' sıfatı da eklenmelidir.²⁴ Örn. Az. dāli. Türkmençe kelimenin ışığında, Eski Türkçe biçim muhtemelen t,lvā idi.²⁵

Değişik sebeplerle ilginç bulunabilecek bir başka kelime:

dustag 'tutsak': Halaçça kelime şüphesiz bir Azerice ödünçlemedir. Az. dustag, Tkm. tussag ve TTürk. tutsak biçimleri, baştaki dve sondaki q >g sessizlerinin yer değişimi kelimenin Azerice kökenini ortaya çıkarır. Kelime Farsça'da, yine Azerice'den bir ödünçleme olarak (TMEN 1183), dust#q biçimiyle vardır.²⁶

2. İkinci özellik olarak Oğuzca ile Eski Türkçe arasındaki iyi bilinen uyumdan bahsetmeliyiz. Tabii ki, eğer Oğuz unsurlar hakkında konuşmuyorsak, mukabil Halaçça biçimdir.

#yil 'ayılmak': Buradaki ve uzun başlangıç sesi eski Oğuz tabakasını gösterebilir. Tkm. #yil 'ayılmak' da, TTürk. ve Az. ayil biçimlerinin aksine eski sesi taşır. Kelimenin kökeni Eski Türkçe #sil'dir²⁷ 'ayılmak' (ED 56).

ayird 'açık, belirgin': ~ TTürk. ayirt, Az. ayird. Eski Türkçe biçim, ašir²⁸ (ED 647) fiilinin ekli bir biçimi olan²⁹ aširt'tir. Kelime muhtemelen, TTürk. Biçime muhalif olarak sondaki d'nin gösterdiği üzere, geç Azeri tabakasına aittir. Yukarıda dörd kelimesi olayında gördüğümüz gibi, bu Azerice'deki biricik bir olgu değildir.

g#yin ~ gayin³⁰ 'kayın': Eğer baba veya ana bu kelimeye eklenirse, kayınbaba ve kayınana biçimlerini elde ederiz. Örn. TTürk. kayin, Az. gayin, Tkm. g#yin. Kelime, Eski Türkçe q#sin (TMEN 1613, ED 602) ile karşılaştırıldığında iki Oğuz özellik taşır: q> gve >y. Doerfer bunu Azerice'den bir ödünçleme görür,³¹ ve kendi eserlerinde bile kelimenin bazen uzun, bazen de kısa ilk hece ünlüsüyle geçtiği özel gerçeğine ihtimam göstermez. Kelimenin bir diğer ilginç yönü Halaçça'da g#din biçimiyle

HALAÇ DİLİNDE OĞUZCA UNSURLAR

de bulunabilmesidir. Buradaki başlangıç sesi Oğuz etkisini gösterir, fakat ortadaki eskidkorunmuştur; bu yüzden büyük ihtimalle değişmiş bir biçimdir.

3. Sonraki özellik, Eski Türkçe baştaki k'nin yerine alan g'dir. Bu, birkaç istisna hariç (Halaçkün ~ Az., Tkm. and TTürk. gün) Halaç dilinde görülmeyen bir ortak Oğuz özelliğidir. Bu sınıfa giren kelimelerin sayısı nispeten azdır:

gngür 'geçirmek': ~ TTürk. geğir, Tkm. gägir, Az. gäyir. Eski Türkçe biçim muhtemelen knkiridi.³² Başlangıç ve orta konumdaki ünsüz³³ ve uzun ünlüden dolayı eski Oğuzca tabaka içinde sınıflanabilir.

gä2ü 'keçi': ~ Az. ke2i, Tkm. ge2i, TTürk. keçi 'aynı'. Eski Türkçe ä2kü'nün (ED 24) tipik Oğuzca biçimi³⁴ ve başlangıçtaki sessiz, bu Halaçça kelimenin eski Oğuzca kökenini gösterir.³⁵

gOel 'gölcük': ~ TTürk., Az. göl, Tkm. gnl, (Eski Türkçe knl, ED 715). Başlangıçtaki sessiz ve özgün uzun ünlüyü gösteren ikizünlü³⁶ eski Oğuz kökenini destekler. Dar anlamı ise bunun bir ödünç kelime olduğunu gösterir.

4. Başta q> gdeğişimi. Bu olgu Azerice ve Türkmençe'de gözlenir ama ne Türkiye'de kullanılan edebi Türkçe, ne de Halaçça'da görülmez. Örneğin, Eski Türkçe qara 'kara' > TTürk. ve Halaçça qara, ama Az. ve Tkm. gara. Bu yüzden bir Azeri tabakasını hatırlatır. Bunu ve önceki özellikten başka Oğuzca özelliği göstermeyen kelimelerde, bunlar gerçekten Oğuz ödünçlemeleri mi, yoksa özgün Halaç başlangıcındaki komşu Oğuz dil ve lehçelerinin etkisiyle mi değişti sorusu doğar. Bu grup, Halaç kelimeleri gu{37 'serçe' (~ Az. ve Tkm. gu{, TTürk. kuş < Eski Türkçe qu{ ED 670), golTäk 'kolçak' (~ Az. gol2ag 'aynı' < qol2aq, ED 618),³⁸ gotur 'şişman', garmala'ellemek, dokunmak, elle aramak', garaTa 'mahmuzlu çavdar', vb. Oğuz kökeni, q> gdeğişikliğine ilaveten diğer Oğuz özellikleri de olduğunda ihtimali kuvvetlendirir. Böyle kelimelerin listesi gay'in (bkz. 2. madde) ve aşağıdakileri de içerir:

gaz#n 'kazan': Eski Türkçe biçim qazgan³⁹ ile karşılaştırıldığında (ED 682), başlangıç sesine ek olarak bir diğer Oğuzca özellik, ektaki başlangıç y'nin düşmesidir.⁴⁰ Kendi sözlüğünde Doerfer, ikinci hecedeki uzun ünlü görülmemiş bir özellik olmasına rağmen (örn. Az. gazan, Tkm. g#zan, TTürk. Kazan), kelimeyi bir Azerice ödünçleme olarak görür. Türkmençe'de muhtemelen bir ek uzama olayı var, çünkü kök fiil (Tkm. gaz'kazmak') uzun ünlü göstermez.⁴¹

gazanT 'kazanç, kazanım, kâr': ~ Az. gazanT, Tkm. gazan2, TTürk. kazanç < qazgan2 ⁴² (<qazgan, 'kazanmak', ED 682). Bir sessiz veya uzun ünlüyü takiben² >T değişiminin düzenli olmasına rağmen,⁴³ başlangıç sesi ve ekte baştaki g'nin düşmesinden dolayı, hâlâ Azerice kökenden kuşkulanabiliriz.

ga2ag 'kaçak': ~ Az. ga2ag 'kaçak', Tkm. ga2ak/gaçgak⁴⁴ 'kaçak', TTürk. kaçak 'aynı'. Kelime Eski Türkçe fiil qa2'kaçmak'tan (ED 58990), ikinci Türkmençe biçimin gösterdiği gibi, GAK isimden fiil

HALAÇ DİLİNDE OĞUZCA UNSURLAR

ekiyle türemiştir. Halaç kelimesinin Azeri kökenini baş ve sondaki 'g' ve ekin başındaki g'nin düşüşü desteklemektedir.

Gargo45 'kargı' (~ Az. gargī, Tkm. gargī, TTürk. kargı) ve go2 'koç' (~ Az. ve Tkm. go2, TTürk. koç) kelimelerinden de bu noktada bahsedilmelidir. Moğolca qu2a (n) 'ın da buraya ait olma ihtimaline rağmen, ikincisi tipik bir Oğuz biçimidir. Eski Türkçe'de bir qo2ñar biçimi de bilinir.

5. Ara ses k'nin zayıflaması. Burada Halaçça gngürve qRgur/qRgür'çağırmaq, çığırmaq, bağırmaq' biçimlerini (~ Tkm. gNgür'bağırmaq') saymalıyız. Uzun ünlü ve ortadaki sessizin seslileşmesinden dolayı eski Oğuz kökenini varsayabilirken, aynı +Klr eki iki kelimedede de görülür.

6. Bir sonraki özellik yukarıda bahsedilen ekin başlangıç sesinin düşmesidir. Buna göre kelimeler tartışılmış olan gazanT, ga2ag ve d#nİsaq'ı içerir.

7. Türkmence'de, Türkiye Türkçe'sinde veya Halaçça'da görülmeyen özel bir Azerice kaymadan da bahsetmeliyiz. Buq>xkaymasıdır:46

arxa 'arka' ~ Tkm., TTürk. arka, fakat Az. arxa 'aynı' < Eski Türkçe arqa 'arka' (ED 215).

yaxa 'yaka': ~ Tkm., TTürk. yaka, Az. yaxa 'aynı' < Eski Türkçe yaqa 'kenar, sınır' (ED 898).

Doerfer bu sınıfa Halaçça kelime yİlxī 'yı da _yİlki' ekler (1980, 193). Örn. Az. yİlxī (Räsänen 1969, 2001), Tkm. yİlki, TTürk. yİlki< Eski Türkçe yİlqi (ED 9256).

8. Metatez de bu ölçüt listesine eklenmelidir. Metatez, Eski Türkçe biçimler belli Oğuz dillerinde Halaçça'ya doğru kayacak şekilde kurallı bir biçimde ortaya çıktığı durumları içerir. Örnekler dustag ve belki gä_ü gibi kelimelerle aşağıdakileri içerir:

2imrä'kolları sıvamak': ~ Az. Zirmälä'dürmek, sarmak', Tkm. Zermel, fakat TTürk. çemre/çimre'aynı'. Bu muhtemelen Halaçça'daki eski bir Oğuzca unsurdur. Özgün biçim 2ärmä'bükme, dürmek, sıvamak' (ED 430).

turpaq 'yer, toprak': ~ Az. torpag, TTürk. ve Tkm. toprak 'aynı'. Eski Türkçe biçim topraq (ED 443). Halaçça kelime, öbür türlü başka bir sonlama bekleyeceğimizden dolayı Azerice değil, eski bir Oğuzca unsurdur.

Buraya kadar tartışılanlara ilaveten, yukarıdaki ölçütler içinde sınıflanamayacak Oğuzca ve Azerice unsurlardan da söz etmeliyiz. Bunlar örneğin, muhtemelen geç dönem bir Azerice ödünçleme olan (~ Az. öl) Halaçça öl'ölmek (hayvan)' fiilini içerir. Bu, anlam darlaşması ile de desteklenir. Eski Türkçe öl'ün (ED 1256) Halaçça mukabili, iki özgün Halaçça özellik gösteren hil'dir (insanın ölmesi).47 Halaçça toppiz 'topuz' (~ Az. toppuz, TTürk. topuz 'aynı'), Azerice'de yaygın olan uzatılmış sessiz arası seslinin gösterdiği gibi, muhtemelen bir Azerice alıntıdır. Doerfer, Oğuzca kökenleri sadece Halaçça'da tuhaf kaçmaları ile desteklenen kelimelerin de olduğunu iddia eder. Örnekleri, onun

HALAÇ DİLİNDE OĞUZCA UNSURLAR

kayıtsız şartsız Oğuzca, bilhassa Azerice unsurlar olarak gördüğü buyur, oyın, irdäk vb. kelimeleri içerir.⁴⁸

Doerfer, kendi Halaçça Dilbilgisi adlı eserinde, bir nazaldan sonraki b'nin yerini alan Halaçça m'nin veya ünsüzlerin ve uzun ünlülerin yanında²'nin yerini alanT'nin düzenliliğini tanımlamasına rağmen, Halaçça kelime munTuq'u da 'inci' bir Azerice unsur kabul eder. Özgün bon2uq, Oğuz dillerinde sadeceTbiçimini gösterir (ED 349), fakatT<2kayması tek başına bir kelimeyi Oğuzca görmeyi haklı kılmaz (Örn. Az. muncug 'inci, boncuk', Tkm. mhnTuk, TTürk. bonTuk).⁴⁹

Son olarak, belki de Azerice veya Oğuzca vasıtasıyla gelen Farsça ve Moğolca unsurlardan bahsetmeliyiz. Doerfer'e göre, Farsça kelimeler için Azeri aracılığının delili, kısaltılmış ünlülerdir.⁵⁰ Birkaç örneğe bakalım: Halaçça alu 'erik' < eski Az. *alu < Farsça #İÑ (DT 81), bugünkü Azeri biçimi alı veya ali⁵¹ 'kurutulmuş Buhara eriği'; Halaçça astar 'astar',⁵² Doerfer kısa sestem dolay Azerice kabul eder; ayna 'ayna';⁵³ bayir 'ekilmemiş';⁵⁴ vb. Halaç sözlüğü Azerice üzerinden geldikleri iddia edilen dört Moğolca unsur içerir: maral 'dağkeçisi',⁵⁵ 2idar 'pranga (atlar için)',⁵⁶ iyi bilinen nökar 'köle' (bkz. DT 167) ve yakkä 'kalın, büyük, kütleli'.⁵⁷ Bu kelimelere bakarsak, ne Oğuz, ne de Azeri özellikleri gösterdiklerini görebiliriz bu Farsça unsurları ödünç kelimeler olarak kabul edebiliriz. (TMEN).

Oğuzca unsurları toplayıp düzenlediğimizde, bunun kesinlikle önemsiz olmayan bir kelime dağarcığı olduğu ve şüphesiz OğuzHalaç yakın ilişkisini ortaya koyduğu sonucuna varabiliriz. Bunu takiben, Oğuzca'dan Halaç ödünçlemeleri⁵⁸ Oğuz ve hatta bazen eski Türkçe biçimleri inşa yardımcı olabileceği için, iki Oğuz tabakası arasında açık bir ayırım yapmak ve zaman olarak belirlemek yerinde olacaktır.

1 Araştırmanın tarihçesi için bkz. Berta Á. 1982. Gerhard DoerferSemih Tezcan: Wörterbuch des Chaladsch. Dialekt von Charrab. NyK 84, 43841.

2 Halaç dili Eski Türkçe'deki başlangıç h'yi, uzun ünlüleri, ikizleşmeyi vb. korumuştur.

3 E. g. Zejnalov, F. R. 1972. Ob odnom "drevnem tjurkskom jazyke" v Srednem Irane ST 6, 7479.

4 Doerfer, G. 1983. Haladiskij jazykne oguzskij. ST 6, 37.

5 Doerfer de bu iki tabakayı farzeder (Doerfer, G. 1980. Ogusische Lehnwörter im Chaladsch. Harvard Ukrainian Studies 34, 192).

6 Bazen Halaç'çada özgün uzun ünlü kısaltılır.

7 Bu çalışmada 'Eski Türkçe' Clauson'un Etimoloji sözlüğüne işaret eder (ED).

8 Ünlü uzunluğu için örn. Tkm. g#r'karmak'.

HALAÇ DİLİNDE OĞUZCA UNSURLAR

9 Tıpkı Halaçça fiil qır'da (kırmak) olduğu gibi. Ünlü uzunluğu için örnek Saka kRr. Halaçça, emir kiplerinde kelimenin kökünün sonundaki ikizlemenin bir zamanlar bir uzun ünlü olabileceğini gösterdiği üzere, ünlü uzunluğunu kısmen korumuştur. Bu Halaç kelimesi baştaki sessizden dolayı Oğuzca'dan ödünçleme olamaz.

10 Örn. Tkm. N{, Az. i{, TTürk. iş 'işlemek, çalışmak' Tkm. N{le, Az. i{le, TTürk. işle'işlemek'.

11 Örn. Halaç san'sanmak' ~ Az. ve TTürk. san, Tkm. s#n< Eski Türkçe s#n(ED 833).

12 Tabii ki sadece bu d'nin korunmuş bir Eski Türkçe nitelik olmadığını öngörürsek bu konuda konuşabiliriz. Bu, gerçekte birbirinden çok uzak olan Türkiye Türkçesi ve Tuvaca'da, bazen Moğolca'nın da desteklediği üzere, aynı kelimelerin başta d'ye sahip olması ile gösterilebilir. Örn. TTürk. dağ, dolu, dört ~ Tuva dag, dolu, dört. Dört manasındaki kelimenin başlangıcında Moğolca'da bir başlangıç d'si gösterir: dörbe (n). Konunun ayrıntılı bir çözümlemesi için bkz. Johanson, L. 1998. The History of Turkic. in The Turkic Languages. Ed. Johanson, L. Csató, É. Á. LondonNew York, 96; 1012.

13 Azerice'deki son t'nin yerini alan aynı d olgusu, ikinci noktada tartışılan ayird kelimesinde de gözlenebilir.

14 Ünlü uzunluğu için aynı zamanda Sakaca tüört ve Çuvaşça t%vatt%.

15 Farsça etkisi altında ĩ > Halaç i, bkz. Doerfer, G. 1988. Grammatik des Chaladsch. Wiesbaden, 16.

16 Öbür türlü belirtilmedikçe, Halaçça kelimeler DT'den alınmıştır.

17 Türkmence fiil danı{ 'tanışmak' hemen hemen sesteş olmasına rağmen, burada uygun değildir, çünkü 15. yy'dan önceye götürülemeyen tanı'tanımak' (ED 516) fiilinden türer. Muhtemelen Moğolca'dan bir ödünçlemedir. Yani Moğ. tani'bilmek, tanımak'.

18 İkinci hece ünlüsündeki değişme lehçelerdeki farka veya Oğuz dillerinde ortak olandudaksı olmayanları takip eden dudaksı ünlülerin dudaksızlaşmasına yorumlanabilir. Bu ikincisi için Halaçça kelime d#n{i{aq'ın çözümlemesine bakınız.

19 Bir sonlayıcı fiilden isim eki (X) G sözkonusu değildir, çünkü son G tipi Azerice'de kaybolmuş görünüyor, bir açık ünlüyü izleyen q burada g derecesinde korunur. (O) K eki için bkz. Erdal, M. 1991. Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon. 12. Turcologica 7, Wiesbaden, 22461.

20 Doerfer 1980, 201.

HALAÇ DİLİNDE OĞUZCA UNSURLAR

21 Örn. tur%ñ%ya/turñya (TMEN 1181), turuñaya (Räsänen, M. 1969. Versuch eines etymologischen Wörterbuch der Türksprachen. Lexica Societatis Fennougricae 17, Helsinki, 501.

22 Farsça kelime için bkz. TMEN 1181.

23 Örn. Çağatay tırman'tırmanmak' (ED 550), Az. dırman'tırmanmak', Tkm. dırman'tırmanmak' ve TTürk. Tırmanmak.

24 Doerfer 1980, 198.

25 Örn. ED 493. Oğuzca kelimenin bitişi için örn. DK dälü (Ergin, M. 1963. Dede Korkut Kitabı 2. IndeksGramer. Ankara, 801), bundan, Azerice danıñig kelimesiyle ilgili tartışılan, günümüzdeki Oğuzca biçimler bir başlangıç dışı dudaksızlaşma yoluyla gelişmiştir.

26 Farsça kelimenin ikinci hecesindeki uzun ünlü, aynen Farsça durn# örneğinde olduğu gibi, muhtemelen Azeri vurgusu yüzündendir.

27 Kelimenin kökeni bilinmiyor, ama Eski Türkçe # (?) dıg'e (ayılmak), aynı zamanda daha sonra tartışılacak adırt ve adırkelimelerine bağlanabilir. Bkz. 28. Dipnot.

28 Clauson'a göre, bu adırbiçimi bir ekli faktitif fiil biçimidir (ED 67). Erdal şu biçimleri inşa eder: *ad ve *adX (Erdal 1991, 5356).

29 Fiilden isim eki muhtemelen (U) t. Ayrıntı için bkz. Erdal 1991, 30816.

30 Doerfer, G. 1987. Lexik und Sprachgeographie des Chaladsch (Textband, Kartenband). Wiesbaden, 44; 403.

31 Doerfer 1980, 199; aynı zamanda Doerfer 1987, 403.

32 Örn. K#(arO käkır(ED 712). Ekli kelime. Ek: +Klr. Ayrıntı için bkz. Erdal 1991, 4658.

33 Bkz. 5. Madde.

34 Ligeti'nin yazdığı gibi, hayvanları çağırmak için kullanılan iki benzer kelimenin, bu kelimenin kökü olması mümkün olmasına rağmen, Oğuzca biçim, Eski Türkçe biçimin metatetik biçimi kabul edilir (Ligeti L. 1986. A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpádkorban. Budapest, 284). Gerçekte bunlar iki 'yansıma' kelime olabilir. Macarca kecske 'keçi' kelimesi de bu sınıfa aittir.

35 Sondakiü eski bir Oğuzca *gä2ü (DT 108), veya Eski Türkçe ä2kü ve Oğuzca bir gä2i biçiminin değişmesinden gelebilir.

HALAÇ DİLİNDE OĞUZCA UNSURLAR

36 Halaçça genellikle, dudaksızları olmayan ikizünlülerde eski n sesini korur. Örn. Halaç bOel~ Tkm. bnl< bnl'böl'; Halaç Oez ~ Tkm. nz < nz 'öz', vb.

37 Diğer Halaç lehçeleri de qu{ biçimine sahiptir, örn. Doerfer 1987, 80.

38 Eğer kelime Doerfer'in dediği gibi (DT 119) Azerice ise, bir Azeri ağzından geliyor olsa bile, sonlamanın açıklanması gerekecektir (aşağıda bkz. ga2ag). 2 > T değişimi için Halaçça gazanT'ın tanımına bakınız.

39 Räsänen *q#zgan biçimini inşa eder (Räsänen 1969, 243). Sakaca'da bu kelime yoktur, Çuvaşça şekil xuran ise eski uzun ünlüye sahip değildir.

40 Bkz 6. madde.

41 Örn. Sak. xas'kazmak', Çuv. xir'kazımak'.

42 Doğal olarak bir (X) n2 fiilden isim eki biçiminden başlamalıyız.

43 Örnekler için bkz. Doerfer 1988, 53.

44 İkincisi muhtemelen Türkmençe'deki bir ödünçlemedir.

45 Azeri değil, eski Oğuz ödünçlemesi (DT 115; Doerfer 1987, 130).

46 Bu kayma ya Azerice'deki kuralı kendiliğinden takip etmiyor, ya da kural bilinmiyor; fakat bu genellikle olmaz. Sorun, bu olgunun ne derece yerleştiğidir.

47 Yani h; ö, ü > Halaçça i. İkincisi için bkz. Doerfer 1988, 207.

48 Doerfer'in yorumuna göre, beklenen Halaçça biçimler buur, Ñona, hierdäk/hirdäk olmalıdır (DT'deki mukabil girişlere bakınız).

49 Bu kelime, muhtemelen Azerice üzerinden yine Türkçe kaynaklı olduğu Farsça'da munTuq biçimiyle bilinir (TMEN 1740).

50 Tabii ki Halaçça'nın Farsça'dan doğrudan ödünçleme yaptığı ve uzun Farsça ünlülerden farklı bir kısa ünlü gösterdiği durumlar da vardır. Örneğin, ödünçlemede Farsça # yerini ä'ya bırakır: Halaçça dāyra 'davul', Az. dayra (DT 105), Tkm. dayra 'aynı' < Farsça d#yra.

51 Nahcivan'da konuşulan ağızdan veriler (Rüstamov, R. E. yirāliyev, M. y. (ed) 1964. AzärbayTan dilinin dialektoloii lügäti. Bakī).

52 Örn. Farsça #star (DT 83), Tkm. astar.

53 Örn. Az. ayna, Tkm. #yna < Farsça #'Ona (DT 84).

HALAÇ DİLİNDE OĞUZCA UNSURLAR

- 54 Örn. Az. bayir, Tkm. bayir < Farsça b#yir (DT 88).
- 55 Örn. Az. maral 'geyik', Tkm. maral 'ceylan', Moğ. maral.
- 56 Örn. Az. Zidar 'bukağı', Moğ. Zidâr/ö.
- 57 Örn. Az. yekâ 'büyük, dev' < Moğ. yekâ 'büyük, uzun'.
- 58 Örn. Halaçça kelime d%nu{/d%ni{olayında olduğu gibi.

Az. Azerice, Azibekov, H. A. (ed) 1965. AzerbaydjanskoRusskij Slovar, Baku.

Çuv. Çuvaşça, A{marin, N. I. 192850. Thesaurus lingual Tschuvaschorum. Slovar' Zuva{skogo jazyka 117. 1eboksary.

ED Clauson, G. Sir 1972. An Ethymological Dictionary of PreThirteenthCentury Turkish. Oxford.

HalaçDT; Doerfer, G. Tezcan, S. 1980. Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Charrab). Budapest.

Moğ. Moğolca, Lessing, F. D. 1973. MongolianEnglish Dictionary. Bloomington.

Tkm. Türkmen, Baskakov, N. A. Karryev, B. A. Hamzaev, M. Ja. (ed) 1968. Turkmenskorusskij slovar'. Moskva.

TMEN Doerfer, G. 196375. Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen 14. Wiesbaden.

TTürk. Türkiye Türkçesi, Steuerwald, K. 1972. TürkischDeutsches Wörterbuch. Wiesbaden.

Tuva Tuva, Teni{ev, E. R. (ed) 1968. Tuvinskorusskij slovar'. Moskva.

Sak. Sakaca (Yakutça), Pekarskij, E. K. 191727. Slovar' jakutskogo jazyka 13. Petrograd.